

POLYÁK LEVENTE

Városmakettek, építészeti kiállítások és a helyi politika

Az elmúlt időszakban a Műszaki Egyetem aulájában volt látható a hosszú ideje tartó elzártságából ébredő hatalmas Budapest-makett. Megtekintése mellett azon is el kellett gondolkodnunk, hogy hol helyeznénk el a makettet, és mit kezdenénk vele, ha sikerülne megmenteni az újraaltatástól.

Mindenfajta városi civil gondolkodás kialakulásának a feltétele, hogy a várost ne egymástól elszigetelt épületek, utcák, terek, környékek, kerületek véletlenszerű egymás mellé helyeződéseként lássuk, hanem rendszerként, ahol az épületek, utcák, terek, környékek, kerületek egymással kölcsönhatásban, egymást folyamatosan alakítva változnak. Ha a város rendszerszerű víziója nem áll rendelkezésre, a városlakók önvédelmi pozíciókba helyezkednek, és a civil aktivitás legfeljebb szűk érdekvédelmi szervezetek létrehozására korlátozódik.

De hogyan lehetne a várost egységében látni? A skót Patrick Geddes, amikor az 1890-es években egy edinburgh-i toronyban létrehozta Outlook Tower-jét, amelyre ma az első építészeti központként szokás visszatekinteni, egy olyan intézményt kívánt megalapítani, amely egyszerre múzeum, kilátótorony és egyetem: a látogatók a hosszú lépcsősoron felferekedve magukat a városi panoráma lélegzetelállító látványával szembesültek, valamint kicsiny panorámaképekkel, amelyeket a torony camera obscurái vetítettek a falakra. A toronyból lefelé baktató látogatók ezután térképek és makettek segítségével tanulták meg kontextualizálni azt, amit fent láttak.

Egy másik urbanisztikai központ-típust hozott létre az osztrák Otto Neurath: az 1925-ben Bécsben megnyílt, és hamar számos országban más-más változatokban megjelenő Társadalmi és Gazdasági Múzeumban Neurath egy olyan univerzális grafikai nyelv megteremtésén dolgozott, amelynek segítségével olyan módon képezhetők térképekké és diagramokká a társadalom és a gazdaság (főként a nagyvárosban tetten érhető) folyamatai, amelyeket a képzetlen néposztályok is egy (de mindenképpen kevés) pillantással megérthetnek.

Ezeket a próbálkozásokat számos más építészeti és urbanisztikai központ koncepciója követte, azonban ezek mindegyike megegyezik abban, hogy a feladatuk a városra vonatkozó információk összegyűjtése és közvetítése, valamint a városi civil öntudat felébresztése, amelynek fontos eleme a város egységének már említett érzelmi és kognitív tapasztalata. Mint láttuk, ez a tapasztalat megszerezhető térképek és diagramok közvetítésével, vagy a magasból – vagy makettek segítségével. (Persze itt felmerül a város határainak a kérdése: mit kezdjen a térkép, a makett vagy a kilátótorony a véget nem érő szuburbán tájakkal, az egymással összekapcsolódó agglomerációkkal és a globális

hálózatokkal, amelyek legalább annyira hatnak az utcám alakulására, mint a szomszéd kerület lakói? Geddesnek és Neurathnak erre is volt válasza: Geddes a lépték fokozatos – a régióra, az országra, a kontinensre, stb. történő – kiterjesztésében látta az én kontextualizálásának legjobb módszerét, Neurath pedig mindig is globális erőterek és mechanizmusok részeként vizsgálta a metropoliszt.)

Minden magára valamit adó nagyváros rendelkezik saját nagyméretű városmakettel, akár a városközpontban, akár periférikus múzeumokban kiállítva. Párizsban egyszerű megtalálni: a város saját építészeti-urbanisztikai központja, az Île St-Louis és a Bastille között elhelyezkedő Pavillon de l'Arseal nagy kiállítóterének közepén részét egy folyamatosan frissített és magyarázott, 40 m²-es Párizs-makett foglalja el, ahol az aktuális kiállításon szereplő helyszínek különböző színekkel, jelekkel vagy fényekkel jelennek meg a maketten. Chicagóban még egyszerűbb: az Architecture Foundation aulájában álló városmaketten nem csak a város tervezésének különböző fázisait követhetjük nyomon, de a makett építéséről is részletes információkat kaphatunk a szervezet speciális podcastját hallgatva.

New Yorkban némileg bonyolultabb: a nagy New York-makett, amelyet Robert Moses New York állam nagy szabadtéri térképével együtt készített az 1964-es világkiállításra, a Queens távolabbi felén lévő Flushing közepén található Expoterület központjában, a Queens Múzeumban található, ahová a kevésbé szerencsés látogató egy rosszabb napon akár két órát is utazhat, vonatokat cserélve és átcsörtetve a világ egyik legnagyobb kínai negyedének piaci forgatagán. Amikor utoljára láttam, a majdnem 900 m²-es, mintegy 900 ezer individuális épületet tartalmazó „panoráma” megfélemlítve hevert egy fényinstalláció közepén, és csak vakuval készített fotók segítségével sikerült kivenni az egyes épületeket, illetve azok színeit. Ezekről a fotókról derült ki az is, hogy a New York-makett még mindig tartalmazza az ikertornyokat. Így ez a makett megszűnt a létező városi tér kicsinyített mása lenni: a légifotók, biztosítási adatok és más precíz források segítségével készült tudományos leképezésbe belekeveredtek a vágy és az emlékezés tárgyai is, amelyeket levenni a maketról nem annyira technikai kérdés, mint (emlékezet)politikai probléma. Amint a makett látszólag egyszerű leképezési feladatába belekeveredik a politika, a makett és a

város elkezdenek egyre kevésbé hasonlítani egymásra, és nem lehet többé tudni, hogy melyik áll közelebb a létező, elképzelt és emlékezett épületek kombinációjából felépülő város-tapasztalathoz. A makett további fejlesztéséhez és karbantartásához a múzeum tavaly sajátos – a Second Life által inspirált – konstrukciót eszelt ki: egyének és vállalatok örökbe fogadhatnak egyes városi egységeket; míg 50 dollár egy lakás öt éves adaptációját fedezi, 5-10 ezer dollárért már komoly felhőkarcolók makettjeit lehet örökbe fogadni öt évre.

Budapesten a helyzet komplikált. Bár Budapestről is létezik egy hatalmas makett, ez legkésőbb a rendszerváltáskor bekerült a Városháza pincéjébe, majd egy nyolcadik kerületi raktárba, ahonnan csak egy-egy kiállítás kedvéért sikerült elővenni, igen magas szállítási költséggel; még a Kortárs Építészeti Központ nemzetközi modellfesztiváljára sem bújta elő rejtékéből. A városi legenda a várost autójukban megállás nélkül járó és annak változásait feljegyző két öregemberről mesél, akik modellező felszerelésükkel folyamatosan frissítik a makettet, eltávolítva a lebontott épületeket, és betoldva az újonnan építetteket. Ezeket az öregembereket mindig úgy képzeltem el, mint Borges térképeseit, akik a birodalom minden zugát bejárva folyamatosan jelzik a változásokat a térképen – amely idővel akkorára nő, mint maga a birodalom.

Ez a veszély a budapesti makettet nem fenyegeti. Bár a legendából annyi igaznak bizonyult, hogy valóban létezik egy cég, amely a makett karban tartásával, alkalmankénti szállításával és installációjával foglalkozik, és ez a cég gondoskodik az épületállomány frissítéséről is; a makett azonban csak az Árpád híd – Lágymányosi híd – Déli Pályaudvar – Keleti pályaudvar által határolt területeket fedi le, és ott is csak a jelentősebb műemlékeket ábrázolja részletesen kifaragva, míg a többi épület egyszerű tömegként jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy sem a nagy elővárosi beruházásokat, plázákat, szatelitvárosokat, wellness-centereket nem leszünk képesek bejelölni a maketten, sem örökbe fogadni az emeletrépitéseket, lichthof-beépítéseket, önkormányzati palotaeladásokat, leomlasztott házakat és üres üzletsorokat, amelyek pedig a kritikai nyilvánosság fontos csatateret jelentik. (A berlini Kreuzberg Museum kerület-makettjén az egyes lakásokba apró „távcsövek” segítségével be is tekinthetünk, megtapasztalva az ott élők különböző életmódjait.)

Meglepő hír volt, amikor kiderült, hogy a mintegy 250 m²-es (1:500 léptékű) famakett látható lesz, ezúttal a Műszaki Egyetem aulájában, az urbanisztika tanszék, és főként Riedel Miklós szervező munkájának köszönhetően. Az Építészkar éves alkotóhetének kutatási eredményei április elején a maketten megjelenítve kerültek nyilvánosságra. A hosszú idő óta először megtekinthető makett meglátogatása sokaknak eszébe jutott: a hétvégi portásoknak még a makettet látni kívánó és az épületbe bekéredzkező angol turistákkal is dolguk volt. Most, hogy lekerült a por a tetőről, templomtornyokról, színházakról és stadionokról, el kell gondolkoznunk azon, hogy engedjük-e visszakérülni a makettet a Városháza nyolcadik kerületbe kihelyezett raktárának tekintetektől elzárt bugyraiba, ahonnan évek elteltével és milliók segítségével lehet majd újra kiszabadítani, miközben a budapestiek szemmel láthatóan szomjaznak városuk átlátható reprezentációinak megtapasztalására

– gondoljunk csak az Új Irány Csoport légitofójára a Nyugati téri aluljáró padlóján. Vagy keressünk neki helyet a városban, hogy a maketten mint monitoron követhessük nyomon a város átalakulását? Vagy elégedjünk meg a Google háromdimenziós Budapestjével, amelyet bár a térbeliség illúziójával, de mindig csak részleteiben, töredezettségében leszünk képesek észlelni? De ha meg is mentjük a makettet, hol lehetne kiállítani azt úgy, hogy az állandó, demokratikusan ellenőrizhető felületet nyújtson a Budapestet formáló folyamatok megértéséhez?

Ha úgy alakulna, hogy a Budapestről készült 250m²-es famakett a Műszaki Egyetem kiállítását követően megmenekülne a visszacsomagolástól, vajon hol lehetne kiállítani úgy, hogy állandó, demokratikusan ellenőrizhető felületet nyújtson a Budapestet formáló folyamatok megértéséhez? Ezt a kérdést az építészeti központokat övező, többéves vita kontextusában érdemes feltenni. Ahogyan azt közelmúltban tragikusan elhunyt Vargha Mihály többször is hangsúlyozta, Magyarországon sokáig nem volt valódi urbanisztikai kiállítóhely – és ma sincs. Miközben a Kortárs Építészeti Központ két ideiglenes épülete után még nem választott magának új helyszínt, a FUGA önnön vállalásai és forrásai ellentmondásától nyomasztva kénytelen ingatlanfejlesztők kiállításait kritikátlanul beengedni falai közé, a Történeti Múzeum csak ritkán merészkedik a közelmúlt terepére – nem is beszélve a jelenről –; a Városháza üresen álló szárnyaiban sem sikerült a minden magára valamit adó helyi demokráciában elengedhetetlen információs központ létrehozása (de még a gondolat megfogalmazása sem). A nagyméretű városmaketteket befogadó különböző intézmények egyúttal építészeti múzeumokként, illetve urbanisztikai központokként is funkcionálnak. De ha lenne is ilyen Budapesten, mi lenne egy városi-urbanisztikai központ vagy kiállítóhely feladata, túl azon, hogy teret ad a város eseményeit vagy történetének egyes korszakait komplex megvilágításba helyező kutatói vagy művészi munkáknak? Mint az egy európai építészeti központokat bemutató 2002-es kiadványban olvasható, „az állampolgári öntudat kibontakoztatásának és a civil társadalom létrehozásának egyik fő útja az emberek felruházása a környezetük megértéséhez és ellenőrzéséhez szükséges hatalommal. (...) A legjobb központok radikális szerepet vállalnak az őket körbevevő tér formálásában. (...) Ez kell, hogy megkülönböztesse az építészeti központokat a többi építészeti intézménytől: az elkötelezettség a közönség és az épített környezet közötti távolság csökkentésére.” Itt tehát elsősorban nem a saját szakma felé irányuló szolgáltatásokról van szó, hanem az emberek és az építészet, illetve urbanisztika közötti távolság csökkentését, a várost formáló folyamatok érthetővé, befogadhatóvá tételét megcélzó szervezetekről. Ahhoz, hogy a közönség – az érintett lakosság – közelebb kerüljön az épített környezethez és annak változási logikája érthetőbbé váljon számára, elsősorban a városról és az építészetről szóló információknak kell közelebb kerülnie a közönséghez, illetve az érintett lakossághoz. Ehhez szükséges egyrészt a különböző állami és önkormányzati forrásokból elkészített stratégiák, tervek és összegyűjtött statisztikai adatok felelős, átlátható és hozzáférhető szervezése; már láttuk, hogy milyen eredményekkel jár, ha egy városháza megnyitja statisztikai adat-

bázisait. (Ezzel az ideállal szemben a kerületi önkormányzatnál azzal kell szembesülnöm, hogy nem egyszerűen az a gond, hogy a szociális lakásokra, boltokra és más, az önkormányzat hatáskörébe tartozó urbanisztikai egységekre vonatkozó adatok nincsenek úgy szervezve, hogy lekérhetőek legyenek, hanem az is, hogy az aktualitásukat veszített adatokat egyszerűen kitörlik a számítógépekből. Hogy milyen változások zajlottak le a kerület főutcájában öt éve, ezt már szinte csak a helyi színhagyomány feltárásával vagyunk képesek kideríteni.) A „városi kritikai tudat” kialakulásának másik összetevője a

Budapest városmakettje a BME aulájában, forrás: tranzit.blog.hu

városról és az építészetről szóló narratívákhoz, diskurzusokhoz való hozzáférés. Miközben Bécsben elég belépni az Architekturzentrum könyvtárának ajtaján, és ha akarok, köszönet nélkül leülhetek egy fotelba a világ vezető építészeti-urbanisztikai folyóiratainak egyikével, Budapesten hasonló típusú információ még a város összes könyvtárába való beiratkozás révén sem érhető el, nem is beszélve azokról a procedúrákról, amit a talán legjobban felszerelt egyetemi könyvtárba való bejutás követel meg. Ha a városról és az építészetről szóló információ nem válik a hétköznapi élet részévé, maga a városról és az építészetről való reflexió is távol marad attól. Persze az sem garancia a szabad információáramlás megvalósulására, ha egy város vagy egy állam urbanisztikai központot nyit, ahol állandó és rendszeresen frissülő kiállításokkal elemzi az épített környezet alakulását és lehetőségeit. Amennyire nehéz pártatlan építészeti- vagy várostörténetet írni, annyira nehéz ártatlan kiállítást is rendezni. Az elmúlt hónapokban több példát is láthattunk arra Európában, hogy nagy intézmények olyan építészeti- illetve várostörténeti kiállításokat rendeznek, amelyekben rendkívül könnyű felfedezni az őket finanszírozó állam vagy városháza programját. A bécsi Wien Museum közelmúltban látott *Kampf um die Stadt* (Harc a városért) című kiállítása, amely célkitűzése szerint az 1920-as és 1930-as évek Bécsének viharos átalakulását mutatta be, valójában egész Ausztria politikai klímájának átrendeződését modellezte, a szociáldemokrata Bécs és a fasizálódó (alpesi) Ausztria közötti politikai konfrontáci-

ón keresztül (lásd az MÉ 2010/3. számában – a szerk.). A kiállítás várostörténeti összeállításként indult, ahol az amerikanizálódó, kommercializálódó és a felhőkarcolók bűvöletében élő Bécs vízióját észrevétlenül felváltotta a „Rotes Wien” szociális lakáspolitikai víziója, amely a világ egyik legtartósabb önkormányzati jóléti rendszer alapjait vetette meg. A szociáldemokrata Bécs jóléti vívmányait bemutató kiállítási termeket a fasizálódás kulturális dimenzióinak elemzése követte, olyannyira eltávolodva az előbbi termék módszerétől és fókuszától, hogy a látogatónak önkéntelenül is az a benyomása támadt, hogy nem egy, hanem két kiállítást néz végig: egyet, amely a fasizmus értékrendjének főbb toposzait azonosítja, és egy másikat, amely a szociáldemokrata városháza máig érvényes örökségét hirdeti, pontosan úgy, ahogyan azt egy valamirevaló választási szezon elején kell. Ha felhőkarcoló-vita rendkívül izgalmasan – mint egy lehetséges, de be nem teljesült fejlődési irány – jelent meg a *Kampf um die Stadt* első termeiben, ugyanez a vita sokkal manipulatívabb módon, a jelenkori fejlesztési stratégiákhoz sokkal közvetlenebbül kapcsolódva jelent meg egy tavalyi párizsi kiállításon. A (baloldali) városháza által fenntartott urbanisztikai központ, a Pavillon de l’Arsenal Európából kevésbé látható *L’Invention de la tour européenne* (Az európai toronyház feltalálása) című kiállítása sajátos módon keveredett dialógusba a jobboldali kormány Nagy Párizs-konceptióját népszerűsítő, Cité de l’Architecture-beli Grand Paris kiállítással. (lásd MÉ Utóirat 2009/6 - a szerk.) Az európai magasház-tradíciót a 20. századon végigkövető, igen szofisztikált összeállítás – és a *Moniteur* folyóirat hozzá kapcsolódó dossziéja – nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy elhessegesse azt az elképzelést, ami a felhőkarcoló képzetét kizárólag az amerikai, illetve újabban az ázsiai városokkal kapcsolja össze. A Pavillon de l’Arsenal kiállítása, miközben valóban meggyőzően bizonyította a magasházak kilenc évtizedes európai jelenlétét, nehezen volt elválasztható a párizsi városháza azon törekvésétől, hogy enyhítse a magassági korlátozásokat, és engedélyezze a felhőkarcolók építését a város fél-perifériáján; ezt a törekvést illusztrálta a sok-sok folyóirat-különszám is, amelyek a témában az utóbbi időszakban megjelentek.

Mintha a felhőkarcoló-vita ciklikus felbukkanása a politikai változások, illetve a fejlesztési léptékváltások barométere lenne; érdekes megfigyelni, ahogyan a budapesti városháza kultúrába delegált laptulajdonosa, Bojár Iván András is időről-időre előveszi a felhőkarcolók témáját. Az Octogon építészeti folyóirat először az egykori konzervatív budapesti főépítész, Schneller István 2006-os lemondását követően lendült támadásba, amikor az Építészeti Hónapját „Jönnek a felhőkarcolók?” szlogennel rendezte meg. Most, a lezajlott parlamenti és a közeledő önkormányzati választások előtt újból napirenden a felhőkarcolók kérdése. Az építészet szinte mindig kultúrpolitika; legyünk gyakran minden megnyilvánulásával kapcsolatban.

A cikk eredetileg a tranzitblog.hu felületén jelent meg 2010 májusában, a szerző és a szerkesztők engedélyével közöljük.